

Euskarazko Bikoizketaren Historia

ASIER LARRINAGA LARRAZABAL

Euskal Telebistako Euskara Saileko burua

Izenburua laburra eta adierazkorra da, eta, horrenbestez, egokia iruditu zait. Berez, artikulua honen esparrua zabalagoa da: ikus-entzunezkoen euskarapena, alegia, bikoizketa ez ezik, azpidazketa eta ahots-gainjar-tzea ere bai.

Historia kontatzeko, irizpide kronologikoa aukeratu dut. Kontaketan Euskal Telebistaren historiari jarraituko diot ondoz ondo, eta epealdiak bereizteko orduan ere ETBren historiako mugarriei lotuko naitzaie. Azken batean, Euskal Telebista izan ez balitz, ziurrenik ez zen inoiz izango ez euskarazko bikoizketarik, ez euskarazko ikus-entzunezko orok har.

Artikulan bildu ditudan datuak protagonistengandik jaso ditut zuzenean; batzuk oraintsu, beste batzuk orain dela urteak.

Horregatik eskerrak eman nahi dizkiet guztiei, eta, eman ere, hemen, toki nabarmen-garri honetan: M. Francisca Vallés, Iñaki Beobide, Andoni Aranburu, Josefina Onaindia, Daniel Marcos eta Idoia Amezaga ETBko lankideak; Gabino Murua eta Lourdes Otaegi, ETBko figura historikoak; Iñaki Etxeberria Garmendia, euskarazko bikoizketaren hasierako garaietan aritua; Martin Ibarbia eta Mikel Arregi, ETBren eta euskal ikus-entzunezko produkzioaren sustatzaileak; Karmele Huegun eta Iñaki Zubizarreta, lehen Irusoin eta egun Mixer etxeokak; Itziar Jauregi eta Jesus Eguzkitza, lehen Edertrack eta egun Mixer etxeokak; Beatriz Zabalondo, lehen K2000n eta egun Mondragon Unibertsitatean diharduena; Marian Galarraga, Tinko etxeokak; eta Aran-

tza Giga, Donostiako Zinemaldiaren Dokumentazio Departamentukoa. Era berean, gogoan izan nahi dut Rosa Diez Urrestarazu lankidea, 2003an argitaratu zuen liburua –hura ere zuzeneko lekukotzetan oinarritua– eta ahoz emandako argibideak oso baliagarri izan baitzaizkit datuak osatzeko.

1980-1983

Euskal Irrati Telebistaren sorrera

Gernikako Estatutua onartu eta hil gutxira¹, 1980aren hasieran, Eusko Jaurlaritzarako hauteskundeak egin ziren Euskal Autonomia Erkidegoan. Handik sortutako Legebiltzarrak Carlos Garaikoetxea aukeratu zuen lehendakari, eta hark Ramon Labaien izendatu zuen bere gobernuko Kulturara sailburu. Labaienen lehenengoetako ekimenak euskara sustatzeko neurriak izan ziren, besteak beste, sarbidea ematea hedabide berrietara. Radio Televisión Española-rekin harremanean jarrita, eragozpenak baino ez zizkioten agertu, Euskal Autonomia Erkidegorako deskonexioetan euskarazko tarteark sartzeko interesa azaldu zirenean, eta, horren aurrean, Labaienek asmo handiko proiektu bat oratu zuen: irrati eta telebista propioak egitea.

Euskal Irrati Telebista Herri Erakundea –EITB– 1982an sortu zen, Eusko Legebiltzarraren 5/1982ko maiatzaren 20ko legearen bitartez, Gernikako Estatutuak Euskal Autonomia Erkidegoari egotzi zizkion eskumenak erabiliz. Helburua hirukoitza zen: herritarren informaziorako eta parte-

hartze politikorako tresna izatea; hezkuntza-sistemarekin kooperatzea; eta euskal kulturaren zabalkundea eta euskararen garapena sustatzea.

EITBren euskarazko irratiak –Euskadi Irratia– 1982ko azaroaren 23an hasi zen emititzen, eta Euskal Telebistak –ETBk– handik hilabetera, 1982ko Urte Zahar gauean, egin zuen lehen emanaldia, euskaraz eta gaztelaniaz.

Euskara sustatzeko helburuari atxikita, ETBk euskara egin zuen bere hizkuntza, baina hasieratik heldu nahi izan zuen EAEko biztanle guztiengana, ez-euskaldunak gutxi gorabehera % 75 izanik. Urtebete inguru probako emisioan aritu eta gero, ETBk 1983ko abenduaren erdialdean hasi zuen emisio erregularra. Eguerdiko albiste-gia –Teleberri– gaztelaniaz egitea pentsatu zen, eta euskarara bikoiztutako produkzioa –programazioaren zati handi bat bete behar zuena– gaztelaniaz azpidatzita ematea erabaki zen.

Irrati eta Telebista Eskola

Ez da gehiegikeria esatea Euskal Irrati Telebista ezerezetik sortu zela: egoera legala badaezpadakoa zen; erabili nahi zen hizkuntzak hamabost urte ere ez zeuzkan eginga batasunaren bidean; batasuna bera, gainera, hizkera idatzirako pentsatua zen, ez ahozkorako; ikus-entzunezko hedabideetan esperientzia zuten euskaldun profesionalak zenbatzeko, ez zen esku bat baino gehiago behar.

1. Gernikako Estatutua 1979ko urriaren 25ean onartu zen, referendum bidez.

Erakunde berriak azpiegitura eta instalazio handiak behar zituen, baina beharrezkogo zitaion profesional-talde egoki bat, ondo prestatua alderdi guztietan: hizkuntzan, dramatizazioan, gorputz-adierazpenean, idazketan, esataritzan... Obrak egiten ziren bitartean, Ramon Labaien sailburua Iñaki Beobide euskal kulturaren sustatzailearekin jarri zen harremanean, euskarazko telebista pirata bat antolatzeko asmotan zebilelarik, eta Euskal Autonomia Erkidegoko irradi eta telebista publikoetako profesionalak izango zirenak prestatzeko ardura eman zion.

Iñaki Beobidek, 1980ko udazkenean, Irrati eta Telebista Eskola sortu zuen Eusko Jaurlaritzak Donostiako Prim kalean zeukan lokal batean², eta urte eta erdiz ikastaroak antolatu zituzten Euskal Irrati Telebistan arituko ziren esatari eta aurkezleentzat. Ikastaroak emateko, Beobidek aditu-talde zabala bildu zuen: Javier Aranburu kazetaria, Bixente Gezala komunikologoa, Xabier Lete kantautorea... Xabier Mendi-guren Martuteneko itzultzaile-eskolaren zuzendariak hizkuntza-prestakuntza egin zuen. Xabier Elorriaga aktore eta unibertsitateko irakasle zenak gorputz-adierazpena eta dramatizazioa irakatsi zuen. Iñaki Zubizarreta eta Loiola Irratiko eta Donostiako Herri Irratiko beste profesional batzuk esataritaz eta lokuzioaz arduratu ziren. Ikastaroetan albiste-idazketa, kazetaritzako testuen euskarapena, lokuzioa, ahotsaren erabilera eta ikus-entzunezko kazetaritza

landu ziren. Lehen promoziokoek –guztira hiru promozio irten ziren– 1981eko urtarilaren 31n jaso zituzten diplomak.

Prestakuntza teknikoari dagokionez, 1982ko martxoan Beobidek berariazko ikastaroa antolatu zuen kazetari, kamerari eta operadoreentzat Eusko Jaurlaritzaren Lakuako egoitzaren sotoan. Studio Hamburg-eko profesionalak eman zituzten eskolak. Urte hartako abuztuan, Euskal Telebistako lehen langileak izateko, aukeraketa bat egin zen Donostiako eta Lakuako ikastaroetan parte hartu zuten pertsonen artean eta interesa azaldu zuten jarduneko profesionalen artean, eta prestakuntza Studio Hamburg ekoiztetxearen Hanburgoko instalazioetan osatzeko aukera eman zieten. Kazetariz, errealizadorez, produktorez, kamerariz eta operadorez eraturiko talde batek –guztira berrogeita bi profesional– hamar asteko praktikak egin zituen Alemanian. Berrogeita bi profesional haietako bat Luis Alberto Aranbarri “Amatiño” izan zen, Beobiderek batera ikastaroa antolatzen ibilia, eta denboragarrenean ETBko albistegi-zuzendaria eta ETBren zuzendaria izango zena.

FIBIZE

Euskal Telebista izango zena gertatzeko bidean, urrats oso garrantzitsua egin zen 1981eko otsailean, Ramon Labaienek Martin Ibarbia Telebistako Programazioaren eta Produzizioaren zuzendari izendatu zuene-

2. Frankismoan lokal hura Emakume Sekzioarena izan zen. Euskal Kontseilu Nagusiaren sasoiaren administrazio autonomikoaren esku geratu zen, eta, Irrati eta Telebista Eskola hartu eta gero, HABEren Donostiako egoitza izan zen. HABEk ederto aprobetxatu zituen hango instalazioak, bertan grabatu baitzuen *Bai, borixe!* ikus-entzunezko ikasmateriala.

an³. Ibarbiaren lehenetasuna euskara arlo berriotarako gaitzea izan zen, alegia, euskarazko hizkera dramatiko estandarra sortzea. Enkargua Xabier Mandigureni eman zion, eta, hala, Irrati eta Telebista Eskolaren barruan bikoizketa-ikastaroa antolatu zen, bikoizketan jardungo zuten profesionalak prestatzeko. Egitarau oso praktikoa osatu zieten, Bartzelonako La Voz de España estudio bikoizle ospetsuekin, Maria Jesus Leonard, besteak beste. Ikastaroak hiru hil irauten zuen, eta lau promozio irten ziren.

Bikoizketarako testuei dagokienez, 1981-82 ikasturtearen hasieran Xabier Mendigurenek Filmen Bikoizketarako Zentroa –FIBIZE– antolatu zuen Irrati eta Telebista Eskolaren barruan, eta bulego horren ardurapean geratu zen gidoiak euskaratzea eta egokitzea, eta, ibiliaren ibiliaz, Ibarbiak nahitazeko zeritzon hizkera lantzeko lehen saioak egitea⁴. Bulegoan, Mendigurenekin batera, Iñaki Etxeberria Garmendia aritu zen, eta orduan egin zuten lanaren emaitza dira ETBk aineratu zituen lehen produkzio bikoiztuak. Ahotsa Eskolan bertan ezartzen zen, bikoizle berrien ariketa gisa. Dena dela, kalitatezko lehen bikoizketak –*Ehizakatuak (The Houndcats)* marrazki bizidunak– Madriliko estudio batzuetan egin ziren, Xabier Elorriagaren bitartekari-lanari esker. Instalazioak hobeak izateaz gain, hango teknikariak trebatuak

ziren. Hemengo teknikarientzat esperientzia hartzeko balio izan zuen.

Lehen programa haien gaztelaniatzko azpidaketa ere Madrilan egin zen, Atanor enpresan, Chyron markako idazkun-makina berriekin⁵. Berriak ziren zinez, Television Española koentzat ere lehen probak izan baitziren orduko haiek.

Bikoizketa-estudioak

Donostiako Irrati eta Telebista Eskolaren magalpean, taxutzen hasia zen euskarazko bikoizketarako azpiegitura. Eusko Jaurlaritzak, baina, bikoizketa ekimen pribatuaren esku geratzea nahi zuen, eta 1982ko udazkenean Eresoinka bikoizketa-estudioa ireki zen, Donostiako Easo kalean. Hasieran, Eresoinkak bikoizketa baino ez zuen egiten, eta gidoiak FIBIZEn itzultzen zituzten. 1983ko otsailean Iñaki Zubizarreta euskara-arduradun hasi zen Eresoinkan, eta estudioak bere gain hartu zuen gidioen euskarapen ere. FIBIZEk Eresoinkaren eskuetan utzi zituen paper guztiak, eta hor amaitu zen bere ibilbidea.

Ia aldi berean, Bizkaian beste estudio bat sortu zen. Xoxoa disko-etxea krisian zegoen, eta gobernu autonomikora jo zuen laguntza eske. Aurrera irteteko aukeretako bat bikoizketaren negozioan sartzea zen, eta luze barik, 1982. urtea amaitu baino lehen, Xoxoak Galdakao Estudios sortu zuen.

3. Kargua Kultura Sailari atxiki zitzaion. Izan ere, 1983ko otsailera arte Euskal Telebistak ez zuen legezko gaitasunik izan kontratuak egiteko.

4. Adibide bat ematearren, garai hartan finkatu zen «txanda» eta «kitto» esatea irrati bidezko komunikazioetan, ingelesez «over» eta «out» esaten den bezala.

5. ETBko argotean, gaur egun ere, “kairon” esaten zaie pantailaren behealdean azaltzen diren idatziei, hala ahoskatzen baita Chyron: «ez dut astirik izan kaironak jartzeko»...

Egokiera ona zen, Bizkaian ere eginak baitziren bikoizketa-ikastaroak. Izan ere, Bizkaiko Foru Aldundiak sustatuta, Jaurlearitzako Kultura Sailak beste ikastaro batzuk antolatzea erabaki zuen, eta Beobideren esku geratu zen berriro ekimena bideratzea eta irakasleak aukeratzea: Xabier Elorriaga, zuzendari; Peter Roberts, gorputz-adierazpena; Xabier Mendiguren eta, geroago, Jose Ramon Zubimendi –Mendigurenen konfiantzakoa–, euskara. Bikoizketako teknika irakasteko, Xavier Angelat bikoizle katalana ekarri zuten, eta, laguntzeko, Beobidek Donostiako Eskolan prestaturiko bikoizle bi deitu zituen: Itziar Jauregi eta Xeberri. Ikastaroa Bilboko Sota-Aznar eraikinean egin zen⁶, eta hiru promozio irten ziren. Praktikak egiteko, Donostiako Eskolan prestatu-riko materialak erabili zituzten.

Bizkaiko ikastaroetan trebatutako profesionalak Xoxoan sartu ziren, eta, esan bezala, disko-etxea bikoizketaren sektorera aldatu zen, Galdakao Estudios izena hartuta. Estudio berriak Jose Antonio Sarasola jarri zuen euskara-arduradun.

1984-1990

Euskal Telebistako hizkuntza-zaintza

Laurogeiko urteen hasieran euskal hizkuntza egoera soziolinguistiko kezagarrian zegoen, eta, legeak aitortu berria zion ofizialtasunaren babespean, egoera hura aldatzeko estrategia hezkuntzaren eta komunikabideen esparruak irabaztea izan zen.

Euskararentzat zinezko lehen urratsak izango ziren telebistan, eta horregatik erabat funtsezko iritzi zitzaion hedabide berriko profesionalak hizkuntzan trebatzeari, baina lehen emisioek agerian utzi zuten arazoak errokoak zirela. Euskararen Aholku Batzordea –1982an eratua– kezka handiz ohartu zen Euskal Telebistaren hizkuntza-erabilera ez zihoala nahi bezalako bidetik, eta 1984an Pako Garmendia batzordekideak Gabino Murua proposatu zuen, ETBren euskaraz txostena presta zezan. Muruak aurkituriko arazoak, hein handi batean, estandarizaziorik ezaren ondorio ziren: ahoskera-eredu hala-moduzkoa, doinuera arrotzak, erdarakada gordinak esamoldeetan, eta zalantzak gramatikan. Horrez gainera, zenbait kazetariaren hizkuntza-maila ez zen nahi bezalako. Txostena 1985eko otsailean aurkeztu zitzaion Andoni Areizaga EITBko zuzendari nagusiari, eta lehen ondorioa ia berehala etorri zen. Urte hartako martxoan, HABEren kolaborazioarekin, ikastaroak antolatuta zituzten Hondarribiko barnetegian euskarako prestakuntza behar zuten telebistako kazetariarentzat. Euskadi Irratian ere egoki iritzi zitzaion halako ikastaro bati, baina azkenean ez zen egin.

Txosteneko beste puntu garrantzitsua bat unibertsitatetik joaten ziren kazetari berrien hizkuntza-mailari zegokion, baina horretan ETBko Zuzendaritzak ez zuen inolako neurririk hartu nahi izan, unibertsitate beharrezko maila guztien berme nahikoa zelakoan.

6. Garai batean Sota-Aznar ontzi-enpresak hor izan zituen bulegoak. Egun, Bizkaiko Diputazioaren Herri Lan eta Garraio Sailaren egoitza da.

Gabino Murua Euskal Telebistatik irten da, 1985eko udazkenean Zuzendaritzak Lurdes Otaegi izendatu zuen hizkuntza-aholkulari. Otaegik oso txosten zehatza aurkeztu zuen urte hartako abenduan Euskal Telebistaren hizkuntza-egoerari buruz, albistegiak, barne-produkzioa eta bikoizketa banan-banan aztertuta.

Albistegiez eta barne-produkzioaz, Murrak lehenago seinalatutako gaitzak aipatu zituen berriro, eta epe laburrerako hiru ekintza proposatu zituen: zuzentzaileak jaretzea; testuak orrazteko; esatariak aukeratzea, testuak behar bezala irakurtzeko; eta kazetariak prestatzen segitzea, Hondarribiko ikastaroan egin zen antzera. Epe luzera begira, kazetariak kontratatuzko irizpideetan ipini zuen enfasia, lehentasuna euskara-mailarentzat eskatuz.

Bikoizketari dagokionez, Otaegik hizkuntza-ereduaren egokitasunean aurkitu zituen arazoak: itzulpenetan, egitura ez oso jatorrak, esamolde bortxatuak, eta jatorrizkoari lotuegiak; hiztegian, garbizalekeria; eta dramatizazioan, doinuera ezegokiak. Txostenak larritzat jotzen zuen, halaber, Euskal Telebistaren eta estudioen artean hizkuntza-koordinaziorik ez egotea.

Otaegiren iritziz, hala jaso baitzuen txostenean, nahitaezkoa zen Euskal Telebistaren barruan Hizkuntza Arduralaritzan sortzea, bere gain har zitzan hizkuntzarekin lotutako alderdi guztiak: hizkuntza-koordinazioa, zuzentzaile-zerbitzua, hizkuntza-prestakuntza, euskararen normalizazioa, eta abar.

Lurdes Otaegik ez zuen gauzatuta ikusi bere proposamenik, 1986an Euskal Telebistatik irten zenean. Handik gutxira, ETB hizkuntza-teknikariak kontratatzen hasi zen, baina bakoitza bere arlorako, berariazko sailik eratu gabe.

Lehen teknikariak bikoizketarako hartu zituzten⁷, 1987an. Zerbitzua kalitate-kontrol modura pentsatu zen, eta, hartara, Otaegik nabarmendutako koordinazio beharra ez zen ezertan ere gauzatu. Bikoizketa-estudioek euren lana egiten zuten, eta produktu bikoiztua ETBra bidaltzen zuten. ETBko hizkuntza-teknikariek, orduan, materiala ikuskatu, eta, okerrik aurkitzekotan, zuzentzeko eskatzen zuten. Kontrolak tentsioa ekarri zuen ETBren eta estudioen arteko harremanera, eta K2000rekin tentsio hori bereziki latza izan zen.

Albistegietan, 1987an etorri ziren lehen hizkuntzalariak⁸. Albisteen ekoizpen prozesuan txertatu ziren, kazetariei testuak zuzentzen eta orrazten laguntzeko. Hizkuntza-irizpideetan Euskaltzaindiaren babesa bilatu zuten, eta horren emaitza barne-txosten bi dira, Jean Haritschelhar, Patxi Altuna, Joan Mari Lekuona eta Miren Azkarate euskaltzain eta hizkuntzalarien aholku eta begirapean eginak EITBko euskara-arduradunen eskariz: *Euskara (erabileraz) 1*, 1989ko apirilkoa, eta *Euskara (erabileraz) 2*, 1989ko uztailkoa. Txosten bien gakoak zuzenketa da, “behin eta berriz errepikatzen diren esaldi gaiztoek” euskarari ekar diezaioketen “kalte larria” saihesteko helburuz.

7. Xabier Kaltzakorta eta Igone Etxebarria izan ziren. Kaltzakorta hurrengo urtean joan zen, eta Imanol Unzurrunzaga hasi zen.

8. 1991 arte lau pertsona ibili ziren guztira: Manu Arrasate, Juan A. Goitia, Joxi Markaida, eta Iñaki Markinez.

Barne-produkzioko programetan 1990ean hasi zen lehen hizkuntzalaria. Haurrentzako saio batean izan zen, *Bilin-Bolonka* izenekoan⁹.

Gaztelaniazko azpidatzien auzia

Emanaldi erregularrak egiten hasi eta hiru urtera, 1986ko maiatzaren 31n, Euskal Telebistak kanal bitan banandu zuen emisioa: ETB-1, euskara hutsez, eta ETB-2, gaztelaniaz. Bigarren kanala sortuta, Euskal Telebistak bazeuzkan herritar guztiengana heltzeko bitartekoak, eta hedabidearen irismenak indarra galdu zuen gaztelaniazko azpidatzien aldeko argudio moduan. Azpidatziok, hala eta guzti, ez ziren kendu; ez erabat. Haur eta gazteentzako programetan bai, azpidatziak betiko baztertu ziren, Euskal Autonomia Erkidegoko haur eta gazte guztiak bai baitzuten euskararen ezagutza –handiagoa edo txikiagoa– irakaskuntzaren bitartez.

Euskal gizartean ahots batzuek urrats gehiago egitea nahi zuten, azpidatziak programa guztietatik kendu arte. Debatea, nolahi ere, ez zegoen erabat ebatzita, gaztelaniaz azpidaztearen alde argudio sendoak zeuden eta. ETB-1ek audientzia galtzea ez zen kalte txikia izango, nahiz eta kanpoko produkzioa –azpidatzita ematen zen bakarra– gero eta parte txikiagoa izan programazioaren barruan. Hizkuntzari gagozkiola, ematen zuen gizarteak galduko zuela gehiago. Lehenik, ulertzeko zailtasuna zuten euskaldunak azpidatzien laguntza barik geldituko ziren, eta, itxura batean, euskaldun

askok bide zuten ulertzeko zailtasuna, zabal baitzebilen telebistako euskara zaila zelako iritzia. Bigarrenik, azpidatziak baliabide oso ona ziren euskarako ikasleentzat. Euskal Telebistak 1991n eskatu zuen ikerketa baten arabera, ETB-1en ikusleen erdiek –% 47k, zehatz esanda– gaztelaniazko azpidatzien beharra zuten, zela arrazoi bategatik, zela beste bategatik. Azpidatziok kenduko lituzketen ala ez galdetuta, % 48,4k baietz zioten, eta % 49,7k ezetz.

Azpidatziak kentzekotan, erabaki atzeraezina izan behar zela ulertu zen, eta, beraz, arazoa ondo aztertzeko eta pentsatzeko denbora hartu zuen enpresak. Azkenik, 1993. urtearen hasieran, Euskal Telebista sortu zenetik hamar urte baino gehiago igarota, betiko baztertu ziren gaztelaniazko azpidatziak euskarazko kanalean. Euskara lehen aldiz ageri zen zeharo beregain telebistan, makulurik edo bestelako osagarririk gabe.

Bikoizketa-estudioak finkatuta

Euskal Telebistaren lehen urteetan bikoizketak tamaina handia hartu zuen, eta, horren ondorioz, sektorea azkartu egin zen. 1986an Eresoinak izena aldatu zuen, eta harrezkero Irusoin deritzo. Egoitzaz 1990eko urrian aldatu zen, Easo kaletik Andoainera. Andoainekoa 2000. urtean utzi zuen, eta Donostiara itzuli zen, Zuatzu-ko enpresa-parkera.

Bizkaian mugimenduak handiagoak izan ziren. Galdakao Estudiosek izen zaharra utzi, eta 1986an K2000 bihurtu zen. Operazioa ez zen bataio soilak izan,

9. Hizkuntzalaria Aintzane Lasarte zen.

K2000ren Galdakaoko estudio berri erraldoietan, bikoizketa ez ezik, ikus-entzunezkoen ekoizpena ere egiteko azpiegitura jarri baitzen. Euskal Telebistak 1987ko otsailean Miramongo produkzio-zentroa ireki zuen arte, programagintzarako behar bezala atunduriko toki bakarra izan zen, Donostian egiten ziren saioak San Migel Patronatuaren gimnasioan grabatzen ziren eta¹⁰.

Galdakao Estudiosen aritutako profesional batzuei ez zitzaien interesatu enpresak hartu behar zuen ibilbide berria, eta beste bikoizte-etxe bat sortu zuten 1985ean. Euskarazko bikoizketaren historian hirugarren estudioa izan zen. Bilbon jarri zen, eta Edertrack hartu zuen izena. Euskara-arduraduna Jesus Eguzkitza izan da hasieratik.

ETBtik kanpoko bikoizketa. Irudi Biziak

Euskarazko bikoizketan bada alderdi bat oso ezezaguna eta zinez harrigarria: zenbat diru publiko eralgitzen den probetxu urriko lanak sustatzen. Kultura Sailak, 1987an hasita, urtero banatzen ditu diru-laguntzak, merkatura ateratzen diren ikus-entzunezko produkzioak euskarara bikoiztuta ere joan daitezten. Lehen urte hartan Kultura Sailak hamabi milioi pezeta (72.000 euro) esleitu zizkion Warner Home Video Españolari, hamar film bikoiztearren. Aurten, 2006. urtean, Kultura Sailak 678.000 euro zuzendu ditu¹¹.

Berez, etxeko bideoei begirako ekimen hau txalagarria da. 1987ko urriaren 28ko aginduan, horrelakorik eman zen lehen aldian, Joseba Arregi Kultura sailburuak azalpen argigarriak agertu zituen: Eusko Jaurlaritzak bere gain hartzen zuela euskarari irudi eta soinurako euskarrietan bere tokia bermatzeko erantzukizuna, Euskararen legeak xedatu bezala, eta gizartean gero eta sektore gehiagok eskatu bezala.

Diru-laguntza jaso eta lana egindakoa, gaur egun arte, tamalez, ez zinema-aretoetan, ez bideo-klubetan, ez bideo-dendetan, ez da inon ageri izan euskarazko bertsiorik. Oso tamalgarria da, modu berean, Durangoko Liburu eta Disko Azokan inoiz banatzailearen baten postuan aleren bat jarri izan dutenean, produktua zeharo erdalduna dela konturatzea: karatula gaztelania hutssez, eta, saltzaileak esan ezean, euskarazko bikoizketa ere baduela dioen oharrik inon ez. Ez dirudi merkatua euskarazko produktuz hornitzea denik laguntza jasotzen dutenen helburuetako bat. Ez dirudi, era berean, euskarazko eskaintza abian jartzeko helburua zuenik Televisión Españolak, 1987ko udaberrian *Haizeak eraman zuena* euskaraz bikoiztuta eman zuenean Telenor-te zirkuituan. Lehen aldia zen¹², eta, oraingoz, azkena. Filma 1986 eta 1987 bitarteko neguan bikoiztu zen, Claudio Rodríguez madrildar bikoizlea zuzendari zela, K2000n enpresako bikoizleentzat antolatu zuten ikastaldi batean.

10. San Migel Patronatuaren lursailean Zientziaren Kutxagunea dago egun.

11. Artikulu hau idatzi zenean, esleitu gabe zeuden.

12. *Euskalerrria* programa gogoan duenak gogoan izango du, halaber, ez zela bikoiztutako materialik ematen. *Euskalerrria* 1975eko abenduaren 12an agertu zen TVEren pantailan, eta 1977ko abuztura arte iraun zuen.

Oso bestelakoa da Irudi Biziak elkartearen kasua. Elkartea 1985ean sortu zen, gazteen heziketan lan egiteko helburuarekin. Ikasturte bakoitzean hainbat egitarau osatzen dituzte, eskola-umeei eta baita gurasoei ere zuzenduta, osasun-heziketaz, drogamenpekotasunaren prebentzioaz eta balioen sustapenez. Eduki horiek lantzeko, elkarte-ko hezitzaile eta teknikariek ikasgela barrurako unitate didaktikoak eta bestelako jarduerak prestatzen dituzte, euskaraz eta gaztelaniaz, filmak abiaburu eta ardatz modura erabiliz.

Euskarazko jardueretan euskarara bikoiztutako filmak erabiltzen dituzte: *Billy Elliot*, *Tximeleten mihia* eta era bereko produkzio ezagunak. Bikoizketak Irudi Biziak elkarteak berak kudeatzen ditu, lehena 1987an: *Bagdadeko lapurra*.

1991-1998

ETBko Euskara Sailaren sorrera

Euskal Telebistako hizkuntzalariek hiru urte beteko zituzten enpresan lanean 1991ko udazkenean, eta, legeak agindu bezala, haien lanpostuak finko bihurtu behar ziren. Iñaki Zarraoa EITBko zuzendari nagusiak, 1991ko martxoan kargua hartu eta gutxira, ETBko hizkuntza-jarraipenaren gaineko txostena agindu zion Andoni Aranburu emisio-arduradunari. Aranbururen txostenak, kontratu-amaieren arazoa eta hizkuntza-jarraipenaren gaitzik nabarmene-

nak aipatu ostean, hiru puntutan bildu zuen etorkizunerako proposamena.

Lehenengo eta behin, Euskara Saila sortu behar zen ETBren barruan, arduradun batekin eta beste zortzi hizkuntzalarirekin: bi bikoizketarako, hiru albistegi eta kirole-tarako, eta beste hiru barne-produkzioarako.

Bigarrenik, estilo-liburu bat behar zen albistegi, kirol-saio eta barne-produkzio programetarako. Bikoizketan, estilo-liburu hori oinarri moduko bat izango zen, baina horrez gain berariazko gidaliburu bat beharko zen.

Hirugarrenik, bikoizketa zehatzago aztertu behar zen: hizkuntza-ereduak, hizkerak, gidoi itzuliak, ahotsak... Ez alferriak, Euskal Telebistaren emisio osoaren % 46 bikoizketak betetzen zuen garai hartan.

Hizkuntzalarirako oposizioak 1991ko udan deitu ziren, eta hautatze-prozesua azarorako ebatzi zen. Lehen oposizio haietan hiru plaza baino ez ziren hornitu¹³. Beste hiru plaza 1995eko oposizioetan atera ziren¹⁴, baina, urte batzuk geroago beste deialdi bat egin zen arren, Euskara Saila ez da inoiz Aranbururen kopuruetara heldu¹⁵.

Euskara Saileko lehen burua Igone Etxebarria izan zen, EITBko zuzendari nagusiak izendatua 1993an. 1998ra arte egon zen postuan, 1995-1996 epealdian izan ezik. Ikasturte hartako baimenean Manu Arrasatek ordezkatu zuen. Etxebarriak 1998an dimitu zuen, eta EITBko zuzendari nagusiak Asier Larrinaga izendatu zuen Euskara Saileko buru.

13. Bikoizketan Imanol Unzurrunzagak lortu zuen plaza, eta albistegietan, Igone Etxebarriak eta Asier Larrinagak.

14. Hiru plaza haiek Iratxe Goikoetxeak, Igone Menikak eta Ana Zuluetak irabazi zituzten.

15. Goreneko urteetan, barne-produkzioan hizkuntzalari bi aritu ziren. Aritu zirenetako batek, Itziar Bilbaok, Imanol Unzurrunzagak erretiroagatik utzitako plaza irabazi zuen 2002ko oposizioetan.

Estilo-liburua 1992an argitaratu zen, *Euskarazko albistegietarako esku-liburua* izenarekin. Manu Arrasatek prestatu zuen, eta, izenburuan bertan igar daitekeenez, ez zen hedabideen ohiko estilo-liburuaren erakoa, ez baitzuen hizkuntza-argibideez beste edukirik.

Bikoizketarako gidaliburuaren asmoa, berriz, ez da inoiz gauzatu. 1993an, bikoizketan erabilitako hitzen eta esapideen bilduma bat egin zen zerbaiten hastapen gisa, baina, ordurako, bildutako material gehiena gaudituta zegoen.

SIADECOn azterketa

Aranbururen txostenean, hirugarren betekizuna bikoizketa aztertzea zen, Euskal Telebistan gero eta kezka handiagoa baitzegoen bikoizketagatik. Produktu bikoiztuak ulergaitz, ezeroso eta sinesgarritasunik gabetzat zeuzkaten askok, eta, hartara, kanalaren kalterako ziruditen. Inork ez zuen zalantzan jartzen euskarazko bikoizketa ez zitzailea behar bezala egokitzen filmetako egoerei, eta arazoren gaketzat euskara bizitik alden-duta aritzea jotzen zen. Orduko beste txosten batek honela zioen: “[...] euskara batuaren ortografiari lotuegi ibiltzen garela, letra guztiak ahalik eta garbien ahoskatuz. [...] Hizkuntza mintzatuak, ordea, bere bideak ditu, ez da makurtzen idatziaren arauetara. Hitzak, esaldiak, leunduz eta biribilduz joaten dira erabiliaren erabiliaz mugarik gabeko prozesu batean (*sendatuko da > sendauko da > sendauko’a*)”.

Urte hartan *Ederra eta Piztia* telesaila pantailaratu zen, euskara batuan bikoiztuta, baina laburdurekin, herri-euskarara hurbiltzeko ahaleginean. Laburduretarako, jarrai-

bide batzuk prestatu ziren: Bizkai-Gipuzkoetako hizkeretan hedatu den fenomenoak aintzat hartuta, “nausi”, “aitu”, “meiku” eta antzeko sinkopak erabiltzea, eta “esango’izut”, “ne’liburua” “etortze’a” eta antzeko amalgamak egitea.

Ederra eta Piztia lehen telesail arrakastatsua izan zen Euskal Telebistan. Audientziaren aldetik, *Goenkalek* egin izan dituen marketara iritsi zen. Hizkuntza-ereduaz, ordea, ezin da gauza bera esan. Euskal Telebistak aditu-panel bat osatu zuen komunikazioaren, irakaskuntzaren eta hizkuntzaren arloetako berrogei pertsonarekin, eta galde-tegi bat banatu zien, ereduaren gaineko iritzia eman zezaten. Ez zitzaien gustatu.

Bikote xelebrea filma sasoi bertsukoa da. Bikoizteko, *Ederra eta Piztia*ko laburdurak erabili ziren, eta horrez gainera, hizkera kolokialeko pasarteak herri-gipuzkeran jarri ziren. Pelikula honen eszena bat beste ikerketa batean erabili zen.

Ikerketa hori SIADECOrri agindu zitzaion 1991n. SIADECOk hamar talde-elkarrizketa antolatu zituen urte hartako martxoaren 14a eta apirilaren 23a bitartean. Taldeak Euskal Herri osoko hamar herritan antolatu ziren, kontuan hartuta euskalki garrantzitsuenak ordezkaturata egotea, iritzi-emaileak 20-35 eta 35-60 adin-tarteetakoak izatea, eta hizkuntza-gaitasun guztietako pertsonak biltzea. Talde bakoitzaren osiera nahiko homogenea izan zen aipaturiko hiru aldagaien aldetik. Hiru programa-zati prestatu zituzten –eszena bi film banatatik hartuak, eta hirugarrena telesail batetik–, eta hiru eratarako bikoiztu zuten bakoitza: a) ohiko moduan; b) laburdurak eginez, *Ederra eta Piztia* bezala; c) itzulpen askeagoa eginez eta gipuzkera kolokiala sartuz, *Biko-*

te xelebreako eszena bat baitzen. Hurrenez hurren, a) “eredu estandarra”, b) “laburduraduna”, eta c) “kolokiala” deitu zieten bikoizketa egiteko hiru moduei. *Bikote xelebrearen* eszena laugarren modu batean ere bikoiztu zen, zuka eta laburdurarik gabe, modu estandarrean hika jarri baitziren elkarriketak. Talde gehienek hiru programa-zatiak ikusi zituzten, bakoitza hiru bertsioetan. Horren ondoren, ikusitakoari buruzko iritzi-emate librea egin zen talde bakoitzean, sarrera moduan Euskal Telebistan erabiltzen zen euskara oro har zer iruditzen zitzaien galdetuta.

Ikerketaren ondorioak oso interesgarriak dira. Iritzi-emateen ustez, bikoizketan erabiltzen zen euskara artifiziala zen, hotza, ulertzeko ez oso zaila, baina bizitasunik gabea eta sinesgaitza. Askoz ere nahiago zuten Euskal Telebistak berak sortutako programetan erabilitako hizkera. Dena dela, azterketan prestatutako bertsioak aukeratzen hasita, multzo bi bereizi ziren oso garbiro. Lehen multzoan euskaldun zahar alfabetatuak eta euskaldun berri natibizatuak, eredu kolokiala hautatu baitzuten. Bigarren multzoan euskaldun zahar alfabetatu gabeak eta euskalduntzea burutu gabeko hiztunak, eredu estandarra aukeratu baitzuten. Aukerak aukera, batzuek eta besteek eragozpenak topatu zituzten eredu bietan. Estandarrari naturaltasuna falta zitzaion. Eredu kolokiala ez zen ulertzen erraza, eta erabilitako euskalkiaren hitzunei bakarrik iruditzen zitzaion naturala.

Horren aurrean, SIADECOK bikoizketetan eredu estandarra erabiltzea proposatu zuen, baina ohar batzuk eginda. Lehenengo, hiztegia erraztea, hitz jasoak eta gizar-tean hedadura txikia dutenak baztertuta. Egiturak erraztu beharra ere bazegoen, esaldi ez hain luzeak eginez eta subjuntiboa gutxiago erabiliz. Hitanoa testuinguru jakinetarako uztea gomendatu zuen, eta azkenik, adierazkortasuna eta doinuera lantzea. Itzulpenak zirela eta, aipamen berezia egin zuen, literaltasuna alde batera utzi eta egokitzapenera jo zedin.

Kalitate-kontrola

SIADECOn ondorio-txostenak *Ede-rra eta Piztiaren* eredu betiko baztertzea ekarri zuen, baina euskarazko bikoizketan ez zen beste ekimenik etorri txosteneko gomendioen ildotik. Izan ziren ekimen berriak, baina ez zuten ikuspegi integralik izan. Aipagarriena, Iñaki Zubizarretak EIZIEren egoitzan abiarazi zuena.

Iñaki Zubizarretak, EIZIEren Zuzendaritzako kide zela, 1990eko hamarkadaren hasieran, mintegi moduko bat antolatu zuen Irusoineko itzultzaile-egokitzailentzat. Mintegia, EIZIEren barruan gorputz harturik, Komunikabideetako Saila bihurtu zen¹⁶, eta 1992ko martxoan solasaldiak egin hasi ziren hilerio Ibon Sarasolarekin. Solasaldien helburua ohiko zalantzak argitzea zen, bai hitzen gainekoak (“kontzentratu”, “obulu”, “neutro”, “kontsulta”...), bai mor-

16. Saila bikoizketarekin loturaren bat zuten EIZIEko kideek osatzen zuten: Iñaki Zubizarreta, Irusoin; Imanol Unzurrunzaga, ETB; Aitor Lete, Beatriz Zabalondo, Txiliku, Nieves Odriozola, Txaro Idiakez, Gema Lizarralde, Jon Aizpuru, Txomin Arratibel eta beste hainbat, itzultzaileak.

fologikoak (“galderak erantzun” / “galderei erantzun”, “milana” / “mila bana”, “balitz bezala” / “bailitzan”...), bai bestelakoak (“astotik jaitsi” / “asto gainetik jaitsi”, “mundu-gerra” / “gerra mundial”...).

Ibon Sarasolarekin hamar bat solasaldi egin ziren 1993ko maiatzera arte, eta, urte hartako uda igarota, Miren Azkaratek hartu zuen bere gain kontsultei erantzuteko ardurara, 1994ko maiatzera arte.

Solasaldi haietan mahaigaineratzen ziren zalantza eta arazo gehienek hizkuntza-normalizazioa ukitzen zuten, beste edozein arlo baino gehiago. *A posteriori* lan egiteak ez zuen gauza handirik konpontzen ordurako emititua zen materialean. Eta funtsezkoena: solasaldi haietan ez zuen bikoizketaren sektoreak parte hartzen, eta Saileko kide gehienak agente periferikoak ziren. Baina ia besterik ez zen egiten euskarazko bikoizketa hobekuntza-dinamika batean sartzeko, Euskal Telebistan, behintzat, SIADECOn azterketaren aurreko garaietan bezala jarraitzen baitzuten lanean.

Bikoizte-etxeek ETBra bidaltzen zituzten filmak, marrazki bizidunak eta abar, prozesu osoa amaitutakoan, alegia, euskaraz bikoiztuta, eta ETBko hizkuntzalariek ikuskatu egiten zituzten, akatsik edo okerrik bazen aztertzeko. Zuzendu beharrekorik aurkitzekotan, programa atzera bidaltzen zen, estudioak konponketak egin zitzaizkion. Sistema ez zen oso eraginkorra, egindako lana berregitea nekeza eta garestia izaten baita beti, eta, gainera, ez zitzaion heltzen Euskal Telebistarentzat ari ziren hiru bikoizketa-etxeen lana bateratzeko premiari.

Bateratzeko premia, lehenengo eta behin, hizkuntza-irizpideetan igartzen zen,

baina bikoizketari loturiko gainerako arloetan ere bai. Gauzak horrela, 1994. urtean Euskal Telebistako Kanpo-Produkzioko Sailak bere gain hartu zuen hiru bikoizketa-estudioen lana kontrolatzeko eta ildo batzuetara eramateko erantzukizuna.

Sistema hari “kalitate-kontrola” esaten zitzaion, eta hamar bat urte egon zen indarrean. Bikoizte-etxe bakoitzari ebaluazio antzeko bat egiten zitzaion urtean bi edo hiru aldiz, zerbitzuan, kalitate teknikoan eta kalitate linguistiko-artistikoan zer mailara heltzen zen eta ETBk zer eskatzen zion aztertuz.

Ebaluazioaren emaitzak banaka azaltzen zitzaizkien estudio bakoitzaren arduraduneri ETBren lurretako egoitzan, eta Kanpo-Produkzioko Sailak erreferentziatzen hartzen zituen hurrengo epealdiko lanak banatzeko orduan. Sistemak ez zuen funtzionatuko alderdi bien onespina izan gabe, batik bat 1996an Euskal Telebistak estudioei bikoizketako fakturazioa hiru urtean % 20 jaisteko beharkizuna azaldu zenez geroztik.

“Zine Oro” esperimentua

Laurogeita hamarreko hamarkadan kezka bat zabaldu zen euskalgintzan: hizkuntzaren kalitatea. Euskal Telebistak, kezka haren aurrean, eskura zeuzkan tresnak erabili zituen; funtsean bat: hizkuntza-zaintza programa-mota bakoitzaren premiei erantzuteko moduan antolatzea. Baina ETBren irismenetik kanpo zegoen EAeko hizkuntza-egoeraren arazoa, eta, hartara, gutxi egin ahal izan zuen, gaztelaniazko azpidatziak kendu ostean, susmatu bezala, ETB 1en au-

dientziak beherantz joan zirenean¹⁷. Heda-bideetan azaltzen ziren ahots askok ETBren hizkuntza-ereduaren kalitate txarrari egotzen zioten ikusle-galera, batez ere bikoiztutako saioetan.

Urtean bikoizten ziren produkzio-orduak murrizten hasi behar izan zenean, bikoizketaren ospe gero eta txarragoari aurre egitea erabaki zen, beldur antzeko bat baitzen ordu urrien eta ospe txarraren ondorioz egunen batean teleikusleek ez ote zituzten produktu bikoiztuak guztiz errefusatuko. ETBk, hartara, promozio-ekimen berezi bat prestatu zuen *Zine Oro* saioaren barruan. Sei pelikula hautatu ziren, eta 1996ko maiatzaren 28tik 1996ko ekainaren 2ra eman ziren¹⁸, publizitate-kanpaina zabal bat egin ondoren. Kanpainarako prestatu zen liburuxkak honela zioen aurkezpenean: “Kalitatea izan da kontutan sei pelikula hauek aukeratzekoan. Gainera bai gidoi euskaratua, bai bikoizketa, urteotako esperientziaren argitan zaindu ditugu. *Zine Oro* atal berria hasiko du sei pelikula horiekin, zinea euskaraz ikusteko zaletasuna zabaldu nahian”.

Ekimen honen garairako SIADECOn gomendioek egina zuten euren bidea, eta, alde horretatik, ziurtasun osoz esan daiteke hizkuntza-kalitatea maila batera heltzen zela, bazter batera utzi barik ardura handiz

egin zirela ahots-aukeraketa, tituluen euskarazko bertsioa, e. a.

Esperimentu honek ez zuen ikuslerik erakarri, eta hizkuntza-kalitateari buruzko kritikek lehenagoko tonu beltzarekin jarraitu zuten, baina Euskal Telebistari eta bikoizketa-etxeei elkarlanerako bide bat erakutsi zien: gidoi euskaratuak ETBko hizkuntzalariei bidaltzea, estudioan bikoizten hasi baino lehen, okerrik aurkitzekotan, batere nekerik eta gasturik gabe zuzen zedin, eta, hobetzeko aukerarik igartzekotan, proposamenak egin zitezten. Aurrerapauso handia izan zen.

K2000ren krisia eta Tinkoren sorrera

Euskal Telebistaren lehen urteetan bikoizketa izan zen programazioa osatzeko gako, eta euskarazko bikoizketaren negozioak bolumen polita hartu zuen. Urteekin, barne-produkzioa indartu eta kanpo-produkzioa pantailaratzea garestitu ahala, negozioa mehastuz joan da¹⁹. Estudioek oso zail izan dute irautea, eta K2000k bereziki zail, bere enpresa-proiektuaren bigarren zutabeak ere huts egin baitzuen 1980ko hamarkadaren amaieran, ETBk Miramongo produkzio-zentroa ireki zuenean.

Bikoizketa-gelak gero eta hutsago, platoak gero eta geldiago, eta bazkideen arteko

17. Urte haietan Antena 3, Tele 5 eta Canal + emititzen hasi berriak ziren, eta telebista-eskaintza ugaritzeak audientziagatiko lehia latza ekarri zuen. Lehia zelakoa zen erakusten duen datu bat: 1991ko urtarrilean ABC madrildar egunkariak Ecotel enpresak Espainiar Estatuan ezarrita zeuzkan audimetroen zerrenda osoa argitaratu zuen, eta Ecotelek etxetx aldatu behar izan zituen aparatu guztiak, orduko 350 milioi pezeta (2 milioi euro) gastatuz.

18. Hauek izan ziren filmak: *Azken heroi handia*, *Xake hiltzaileari*, *Ihesbiderik gabe*, *Aingeru beltzaren hegaldia*, *Balen bidean* eta *Gogoan izatekoa*.

19. ETBk bikoizte-etxeekin 1996an hitzartutako hiru urteko murrizketa burututakoan, alegia, 1999an, euskaratzea agindutako orduak 1989an agindutako orduen erdiak izan ziren.

gorabeherak tartean. K2000 krisian murgildu zen, eta 1992an eskaintza ekonomikoa egin zien enpresa utzi nahi zuten langileei. Baina enpresaren berrantolaketa plantila murriztea baino gehiago izan zen. Besteak beste, Bilbao Bizkaia Kutxa egin zen K2000ren bazkide bakar. Artikulu honen gaiari dagokionez, euskara-arduradunaren figura krisian egon zen aldi luze batean, 1997an Beatriz Zabalondo izendatu zuten arte²⁰.

K2000tik irrendako bikoizle gehienak *free-lance* hasi ziren orduko hiru estudioetan, baina, produkzioaren bolumena gero eta txikiagoa izanik, gehienek beste sektore batzuetan bilatu behar izan dute lana. Euskarazko bikoizketa, beraz, ahotsak galduz joan da, eta hein berean onirizpena ere bai, ahots lar errepikatuek ikusleari atzera eragiten diotela eta.

Gurpil zoro horretatik irteteko, nahitaezkoa da negozioa zabaltzea, baina euskararen munduan oso nekeza izan da bikoizketa telebistaren esparrutik ateratzea. Etxerako produktuak (VHSak eta DVDak) urtero-urtero bikoizten dira 1987tik hasita, baina produktuon jabeek ez dute jakin merkaturik sortzen, edo ez zaie interesatu. Beraz, negozioa ez da hazi. Zinema-aretoetara ere nekez heltzen da euskarazko bertsiorik, marrazki bizidunen batzuk alde batera utzita.

Ekimena film-banatzailen eta areto-jabeen esku utzi izan balitz, euskara ez zen inoiz helduko pantaila handira, haientzat gastuak eta arazoak gehitzea baino ez baitakarte euskarazko emanaldiek. Euskal gizar-

tean, berriz, euskara arlo guztietara eramateko nahia sentitzen zen laurogeiko urteetan, eta Marian Galarraga bikoizleari, K2000tik irten zenean, ahalegintzeko moduko egitasmoa iruditu zitzaion.

Galarraga urtebete ibili zen proiektua ta-xutzen, eta 1993an Tinko Euskara Elkarte sortu zuen, euskara zinema-aretoetan sustatzeko helburuarekin. Tinko, berez, film-banatzaille bat da, eta, hartara, ikus-entzunezko produkzioak eskuratu, euskaratu, eta areto-jabeek eskaintzen dizkie. Tinkok produkzioen eskubide guztiak bereganatzen ditu normalean, euskaratutako materiala zinemari, zein VHS/DVD formatuan, zein telebistan zabaldu ahal izan dadin. Irabazi-asmorik gabeko erakundea izanik, Tinkok uko egiten dio zinemako sarreraren prezioan dagokion erdiari, ikusleei merkeago izan dakien.

Edonola ere, ikusleak erakartzeko, ez dago kalitatezko produktuak eskaintzea baino hoberik, eta, hain zuzen, hor du Tinkok problemarik latzena. Estatu Batuetako banatzaille handiek –*majorrek*– ziurtatuta daukate ikusleak, filmak euskaraz jarri gabe ere, eta Tinkok Europatik inportatu behar izaten ditu ekoizpenak.

Hasiera oso bestelakoa izan zen. Tinko sortu berria zela, Filmarek aretoetan film bat euskaraz estreinatzekeo interesa izan zuen –beste dirulaguntza batzuk tarteko–, eta ituna egin zuen euskara-elkarte berriarekin, aukeratutako filma euskara zezan. Lan-kidetza haren ondorioz, 1993an lehen aldiz estreinatu zen film bat aretoetan euskaraz eta gaztelaniaz: *Alargunen gailurra*. Hurren-

20. Denbora batez, Jose Antonio Sarasolak enpresa behin betiko utzi eta Beatriz Zabalondo izendatu bitarteko trantsizioan, Mikel Gorostiaga gaztelaniako zuzentzaileak hartu zuen bere gain euskarazko produkzioaren ardura.

go urtean *Corina*, *Corina* euskaratu zuten zinema-aretoetarako²¹. Tinkok, itunaren birtartez, film bion euskarazko bertsioa ikasmaterial gisa erabiltzeko eskubideak bereganatu zituen. 1993an antzeko hitzarmen bat egin zuen Lauren filmsekin, *Haur lehoia* frantses animazioko luzea euskaratzeko, baina soilik ikasmaterial gisa erabil zedin.

Horren ostean agorte luze bat gertatu zen, *majorrek* euskaraz estreinatzeko interesa galduta, eta Tinkok apur bat zuzendu behar izan zuen bere orientazioa. 1996an elkartea ikastetxeetako haurrekin hasi zen lanean, zinemazaletasuna sustatzen eskola-orduetan Eusko Jaurlaritzako Hezkuntza Sailaren laguntzarekin. Izan ere, Tinkok material didaktikoak sortzen ditu beti euskaratutako film bakoitzaren gainean. Gaur egun, Kultura Sailaren laguntzarekin, filmok areto komertzialetan eskaintzen dira ikastetxeetara eraman aurretik. Nafarroako aretoetara ere heltzen dira, Karrikiri elkartearen laguntzarekin, eta Iparraldekoetara ere bai, Udaleku elkarteari esker.

Tinkok REC grabazio-estudioetan egiten ditu bikoizketak. REC 1996an sortu zuten Marian Galarragak eta beste bazkide batzuek²², eta egun Zuatzuko enpresa-parrean dago.

Donostiako Nazioarteko Zinemaldia

Euskal Telebistatik kanpo egiten diren bikoizketen zerrenda osatzeko, Donostiako

Nazioarteko Zinemaldia aipatu behar da. Zinemaldiak 1995ean eman zuen lehen aldiz film bat euskaraz: *Maite*, Made in Spanish sailean. Harrezkero, dela sail horretan, dela besteren batean, euskal zinemagileen filmak euskarazko bertsioan ere eskaintzen dira²³. Haurrentzat antolatzen diren emaldietan –“Zinerik handiena txikientzat”, Belodromoan, eta “Eraman itzazu gurasoak zinerari”, Antzoki Zaharrean– filmak euskaraz eskaintzen dira 1995ean hasita: *Ipar Haizearen itzulera*, *Azti ikaslea*, *Ikasgela hegalaria*, *Polleke...* Haurrentzako film gehienetan, bikoizketak Tinkorenak izaten dira.

Euskarazko azpidazketa urte berean eskaintzen hasi zen, 1995ean, Zabaltegi sailean: *La haine* eta *Desperado*. Orduetik hona gero eta film gehiago eskaintzen dira euskaraz azpidatuta, Zabaltegin eta atzera begirako sailetan.

Euskarazko azpidazketa: pastoralak

Azpidatziek itsustu egiten dute pantaila, eta telebista-konsumitzaileari aisialdiko atsedena eta josteta eragozten dizkiote, aditasuna eta ahalegina eskatuz. Gure gizartean hori da pentsamolde nagusia, eta, hala izanda ere, gure telebistak –Euskal Telebistak– ez du neke handiegirik izan inoiz pantailan letrak jartzeko, hizkuntza batean baino gehiagotan, gainera. Gaztelaniazko azpidatzen historia azalduta dago. Frantsesez, *Iparraldea* saioa azpidatzi zen²⁴. Progra-

21. Bikoizketak Galdakaoko Arteik estudioetan egin ziren.

22. Gerora Galarragak bere bazkideen esku utzi zituen bere akzioak, Tinkorekin bateraezintasunik ez sortzeko.

23. Euskal filmen lehen bertsioa gaztelaniazkoa izaten da, eta euskarazkoa bikoizketakoa izaten da. Azkenaldian, *Aupa, Exebeste!*-k eman dio amaiera euskaraz ekoiztiriko filmen urteetako lehorteari.

24. 1998ko otsailetik uztaileira 20 atal eman ziren, eta 1999ko otsailetik uztaileira, beste 20 atal.

ma euskaraz egiten zen Lapurdi, Nafarroa Beherea eta Zuberoarentzat, Eusko Jaurleri-tzak, Akitaniako Eskualde Kontseiluak eta Pirinio Atlantikoetako Kontseilu Nagusiak babestuta.

ETBn euskaraz ere azpidatzi da, ikusle-ek susmatu baino gehiago. Modu sistemati-koan zinema komikoan erabili ziren lehen aldiz euskarazko idazkunak; inon baino lehenago, *Buster Keaton* programan²⁵, eta horren ondoren *Lobster comedies* sailean²⁶. Bestela, film eta telesailetan, azpidazketa bikoizketaren osagarria izaten da, oso aukera-koa garrantzi argumentalrik gabeko kantak, testuak eta abar itzultzeko. Pantailan idatzita-ko itzulpen horrek produktu landuaren sententzia baino ez dio eskaintzen ikusleari, baina horregatik, hain zuzen, oso ohiko jo-kaera da prestigiodun kanaletan.

Azpidazketa, ulertzen zail diren esateak argitzeko erabil daiteke, eta Euskal Telebis-tan erabiltzen da, dokumentalen batean, erreportajeren batean, eta, batik bat, Zube-roako pastoralen emanaldietan. 1994an has-ita, ETBk urtero grabatzen du uda hasie-ran Zuberoan taularatzen den pastorala, eta hurrengo urteko Aste Santuan emititzen du, zati bitan, euskara batuan azpidatzita²⁷. Lehen pastoral biak hala-moduz azpidatzita

joan ziren, baina 1996an Euskal Telebistako Euskara Sailak bere gain hartu zuen batuko bertsioaren ardura.

Batuko bertsioa prestatzen denean, hiru helburu bete nahi dira aldi berean: EAEko euskaldunek errazago ulertzea, arrotasun-kutsua kentzea, eta arizaleek esaten duten testua eta pantailan idatzita dagoena bat etortzea. Horretarako, lau irizpide hauei jarraitzen zaie: 1) jatorrizko testuari leial izate-a; 2) puntuazioa ahalik eta zehatzen era-biltzea; 3) batasunerako arauak eta Hiztegi Batua ehuneko ehunetan betetzea; eta 4) zu-bereraren ezaugarriak errespetatzea. Oso irizpide xumeak dira, baina oinarri-oina-rrizkoak glosak egiteko tentazioari itzurtze-ko, eta egiazko azpidatziak prestatzeko²⁸.

Publizitatea

Bikoizketaz ari garenean, gutxitan aipa-tzen da publizitatea, baina datuak adieraz-garriak dira: 2006. urtean ETB 1ek eman zituen 1.596 iragarki berrietatik²⁹, bikoiz-tuak % 90 baino gehiago izan ziren. Euska-raren normalizazioan oso garrantzitsua da halako publizitate-kantitatea euskaraz lau-haizeataratu izana, eta, Euskal Telebistari dagokionez, zabalkunde-kanal eraginkorra dela erakusten du. Denboran atzera eginez

25. 1983tik 1986ra arteko hiru denboraldietan egon zen pantailan Buster Keatonen 30 filmekin.

26. Hogei minutuko 48 atal ziren, 1988tik 1991ra arteko hiru denboraldietan emitituak.

27. Orain arte hauek guztiak grabatu dira: *San Mixel Garikoitz* (Donaixti-Ibarre) 1994an; *Agirre presidenta* (Arrokiaga) 1995ean; *Sabino Arana* (Garindaine) 1996an; *Atharratze jauregian* (Atharratze) 1997an; *Herriko semeak* (Barkoxe) 1998an; *Agota* (Al-tzai) 1999an; *Madalena Jauregiberri* (Eskiula) 2000n; *Xiberoko makia* (Sohüta) 2001ean; *Urruti Jauregiko Peirot* (Altzürükü) 2002an; *Ramuntxo* (Idauze-Mendi) 2003an; *Antso Handia* (Maule) 2004an; *Beretxerretx* (Ligi-Atherei) 2005ean; *Santa Engra-zi* (Santa Grazi) 2006an; eta *Jesus* (Maule) 2006an.

28. Testua lasaiaigo aztertu eta hausnartu nahi luketen ikusleentzat ETBk <eitb.com> webgunean jartzen ditu zubererako eta ba-tuko bertsioak testu paraleloetan. Lehen aldiz 2004an; *Ramuntxo*.

29. Iragarki berriak, alegia, 2006an bertan sortuak, lehenagokoak ere pantailaratu baitziren 2006an. Eta datua banakako piezei buruzkoa da, ez emanaldiei buruzkoa.

gero, ordea, hasierako urteetan gauzak oso bestelakoak izan ziren.

ETB 2 sortu arte, Euskal Telebistara ez zen ia iragarkirik heltzen, eta euskaraz, ia batere ez. ETB 1 entzat, 1989-90 denboraldia izan zen inflexioaren unea. FORTAk³⁰ Espainiako futbol-ligarean telebista-eskubideak eskuratu zituen, eta futbolarekin batera publizitate-pakete garrantzitsua heldu zen. Lehenengotan iragarkiak gaztelaniaz sartzen ziren, baina 1991n euskaratuta emititzea erabaki zuen ETBk, euskaratzeko kostua bere gain hartuta.

Futbolak ireki zion ETB 1eko atea publizitateari, eta apurka-apurka era guztieta-ko kanpainak hasi ziren sartzen. Erakunde publikoek eta enpresa batzuek euskaraz ekarri dituzte euren iragarkiak hasieratik³¹, euren kontura bikoiztuta. Euskal Telebistak doan eskaintzen die hizkuntza-aholkularitza. Gainerakoek itzulpena eta bikoizketa, ETBk bere diruarekin ordaintzea erabaki zuen, eta lana Edertracken, Irusoinen eta K2000ren artean banatzea.

Sistema honek muga oso garbia du. Enpresak publizitatea euskaraz zabaltzeko egiazko asmorik izan ezean, iragarkiaren euskarapena nekez izan daiteke ahotsak aldatzea baino gehiago, pantailako idatziak iragarkia sortzeko unean bertan prestatu behar lirateke eta³².

Nolanahi ere, Euskal Telebistak ez du etsi ETB 1en publizitatea euskaraz emateko ahaleginetan. 2000. urtetik aurrera, publizitate-kanpaina ETB 2n sartu nahi duten enpresei euskarazko kanalean ere sartzeko gonbita egiten zaie negoziatioetan, bikoizketa ETBk berak ordainduta, lehen bezala. 2004an Euskal Telebistak apur bat malgutu behar izan zuen negoziatioetako jarrera, publizitatea fakturatzeko inpaktuaren kontzeptua erabiltzen hasi zenean. Hala eta guztiz, inpaktuaren argudio bera erabiliz, umeei zuzendutako publizitatea ETB 1en eta erabat euskaraz ematera animatzen ditu iragarleak.

1999-2006

EITBren Zuzendaritza berria

Euskal Irrati Telebistan aro berri bat hasi zen 1999ko ekainean, Eusko Legebiltzarrak Andoni Ortuzar EITBko zuzendari nagusi izendatu zuenean. Zuzendaritza berriari erakundearen gestioa eguneratzeko betekizuna egokitu zitzaion, eta Ortuzarren eki-poak kalitatezko kudeaketaren ildoan sartu zuen enpresa osoa. Erabakiak EITBtik kanpo ere izan zituen ondorioak³³; euskarazko bikoizketan, handiak.

Aldaketaren abiapuntutzat 2000. urtea jar daiteke, EITBren Administrazio Kontsei-

30. FORTA: Irrati eta Telebista Erakunde Autonomikoen Federazioa.

31. Enpresarik aipagarrienak: Baqué, Kaiku, Euskaltel, Codornú katalana, Bocatta katalana...

32. Esan gabe doa publizitatea euskarara egokitzea samurragoa izango litzatekeela iragarkiak sortzeko unean parte hartzeko aukera izanez gero, gauza batzuek ez baitute konponbiderik asmatu ostan. «Fórmula [y-si] de Fincas Corral»: ea nork eman hori zentzuzko euskaraz!!! ETBk uko egin behar izan zion iragarki hori lehen kanalean emateari. Baina, ordainez, beste batzuetan benetako artelanak aurki daitezke publizitatearen itzulpenetan. «Panrico, el pan de molde que sólo sabe a pan»: «Panrico, labeko ogiaren moldekoa».

33. EITBren barruan izandakoak ezagunak dira. 2004an, Zilarrezko Q kalitate-agiria. 2006an, Iberoamerikar Kalitate Saria.

luak 2000-2007ko plan estrategikoa onartu baitzuen. Plan estrategikoan gizartearekiko konpromisoak zehaztu zitzaizkion Euskal Irrati Telebistari esandako epealdirako.

Planaren bederatzigarren lerro estrategikoa euskarari zegokion, lau helbururekin. Lehen helburu nagusia EITBk ekoizten zituen produktuen kalitatea hobetzea zen. Bigarrena, orotariko programazioa osatzea, denentzat eta denetariko osagaiekin egina. Hirugarrena, euskaraz izatea EITBk zabal-kunde-kanal berrietarako prestatu behar zuen produkzioaren erdia gutxienez. Laugarrena, EITBk euskarazko programen produkzioa eta zabalkundea sustatzea, eta horretarako beste hedabide eta beste agente batzuekin elkarlanean jardutea.

Planaren bederatzigarren lerro horretarako lana atontzen laguntzeko, Euskal Irrati Telebistak hizkuntza-aholkulariaren figura sortu zuen aldi baterako. 2000. urtean Miren Azkarate izendatu zuen hizkuntza-aholkulari. 2001eko udaberrian Lurdes Oñederrak ordezkatu zuen. Oñederrak 2005eko udan utzi zuen kargua, EITBko Zuzendaritzak agindutako zeregina amaitutzat emanda.

Eusko Jaurlaritzak plan estrategikoa onetsi, eta finantzazio-eredu bat hitzartu zuen Euskal Irrati Telebistarekin. EITBren betekizunak eta dirubideen baldintzak programa-kontratua deritzon dokumentuan jaso ziren. Lehen programa-kontratua 2002-2005 epealdirako sinatu zen, eta, urtebete luzatu ondoren, 2007-2010 epealdirako beste bat egin da.

Programa-kontratuko betekizunak EITB Talde osoaren betekizun dira, eta, hartara, urtero EITBren enpresa, zerbitzu eta arlo bakoitzak, bere esparruan eta tamainan, bere

ekintza-plana prestatzen du, betekizun horiei erantzutera begira.

Euskara Zerbitzuak 2003an prestatu zuen bere lehen ekintza-plana. Bikoizketari dagokionez, produktuen kalitatea hobetzea bikoizketako hizkuntzaren kalitatea hobetzea zela interpretatu zen, eta arlo horretan egin behar zen lanaren adierazle moduan hizkuntza-orriak jarri ziren. Orriok *Bikoizketan elkarlanean* dute izena, eta bikoizketako hizkuntza-arazoei buruz bikoiztetxeetako hizkuntza-arduradunekin adostutako soluzio eta irizpideak jasotzen dituzte. Urtean hiru orri lantzen dira, eta, prestatutakotan, bikoizketan parte hartzen duten guztiei zabaltzen zaizkie: itzultzaileei, bikoizleei...

Klasikoak jatorriz

Euskal Telebistan azpidazketa ez da filmak euskaratzeko alternatiba bat, Donostiako Zinemaldian den bezala, Euskal Telebistak euskaraz esana den emisioari ematen baitio lehentasuna lehen kanalean. Haatik, horrek ez du esan nahi programazioa modu berean osatzen denik beti.

Zinemazaleengan pentsaturik, larunbat gauetz tarte bat egin zitzairen klasikoei 2000ko azarotik 2001eko uztaileira. Hogeita hamar film baino gehiago eskaini ziren, jatorrizko bertsioan eta euskaraz azpidatzi-ta. Tarteari *Klasikoak jatorriz* esan zitzaion, eta izen handiko filmak programatu ziren: *Azken tangoa Parisen*, *Casablanca*, *Irma ez-tia*, *Jivago doktoea*, e. a.

“Lehengai” kalitatezkoa izanda, alderdi guztiak artoski zaindu nahi izan ziren, azken produktua kalitate berekoa izan zedin. Idazkunen espezifikazio teknikoak ETBko Errealizazio Sailak prestatu zituen. Espezifi-

kaziorik garrantzitsuena –azpidazketaz egin diren estudioirik ospetsuenek gomendatu bezala³⁴–, testua ezker aldean lerrotzea.

Hizkuntza-jarraibideak ETBko Euskara Sailak landu zituen, eta bikoizte-etxeetako euskara-arduradunekin adostu. Aipaturiko estudioen ildotik, puntuazioari buruz oso jarraibide zorrotzak eman ziren, pantailan zeinu-metaketa eragozteko, eta ikusleari irakurketa errazteko. Testua lerroka antolatzeko jarraibideak ere, oso zorrotzak izan ziren, kasu honetan ere, ikusleari irakurketa errazteko: sintagmarik ez apurtzea, esangura errespetatzea esaldia kartel batean hasi eta hurrengoan amaitu behar izatekotan, laburtzapenik ez erabiltzea... Horrek zailago egin zuen euskarazko itzulpena prestatzea, baina emaitza xede-ikusleen guttiz gogokoa izan zen. Hala ere, saioak ez du jarraipenik izan.

Bikoizte-etxeak egun. Mixerren sorrera

Euskal Herriko ikus-entzunezko sektorea sektore hipertrofiatua da. Eskaintza eskaria baino nabarmenki handiagoa da³⁵, eta, horren jakitun, enpresek elkarlanaren eta bat-egitearen bideak urratu dituzte azken urteetan errentagarritasunaren bila³⁶. Horrelako mugimenduak bikoizketaren arloan ere gertatu dira. 2003an Edertrackek

eta K2000k oso aurreratuta zeukaten bat-egiteko hitzarmena, baina azken unean BBK-k atzera egin zuen, eta ez zen hitzarmena sinatu. Haren ondoren, K2000k beste orientazio bat eman zion enpresaren birmoldaketari, eta hizkuntza-zaintza eta beste zerbitzu batzuk murriztu egin zituen. Horrek ekarri zuen Beatriz Zabalondo arduradun-kargutik kentzea –enpresaz kanpotik ematen baitzuen zerbitzua–, eta Josu Varela jartzea euskara-arduradun.

Handik gutxira, 2004ko udan, Edertrackek eta Irusoinen bikoizketa-atalak bat egin zuten, Mixer izenarekin, Euskal Telebistak bikoizketa zerbitzua kontratatzeke egin zuen lizitazioa aurkezteko. Lizitazioa Mixerri esleitu zitzaion, eta harrezkero berak hartzen du ETBk agintzen duen bikoizketa-lanaren % 80 gutxienez. Gainerakoa K2000ri agintzen zaio.

Euskara Zerbitzuaren PDCA

Bikoizketaren kontratua sinatuta, Mixer Euskal Telebistaren hornitzaile estrategiko bihurtu zen. Hala izanik, ETBk bere kalitate-dinamiketan txertatu zuen Mixer, eta urte horretan bertan, 2004an, Euskara Zerbitzuaren lehen PDCA batzarrean parte hartzera gonbidatu zuen. PDCA³⁷ ereduari jarraituta, Euskal Irrati Telebistaren hizkun-

34. IVARSSON, Jan (1992): *Subtitling for the Media*. Transedit HB, Stockholm. Ivarssonek garbi dio erdian lerrotzea zinemako ohitura dela, desfokatzeko arazok eragina. Telebistan, halako arazorik gertatzen ez denez, testua ezker aldean lerrotzea gomendatzen du, aitzakiarik gabe.

35. *Euskadiko ikus-entzunezko sektorearen liburu zuria* (2003) prestatu zenean, 400 enpresa inguru ari ziren Euskal Autonomia Erkidegoan.

36. Hala gomendatzen zuen *Liburu zuria*-k.

37. PDCA akronimoa “plan”, “do”, “check” eta “act” ingeles hitzetatik dator. Hala esaten zaio Euskal Irrati Telebistan prozesuen etengabeko hobekuntzarako erabiltzen den ereduari.

tza-zaintza hobekuntzaren bidetik abiaraztea zen batzar haren helburua.

Bikoizketaren arlotik irten gabe, lehen batzar hark emaitza interesgarriak izan zituen. Batetik, *ETB 1entzat bikoizteko irizpide nagusiak* lantzea etorri zen. Funtsezko dokumentua da, lehen aldiz jarri baitziren idatziz “ETB 1entzako bikoizketan euskara batua erabili behar da” eta oinarrizko beste definizio, jarraibide eta erabaki batzuk. Bestetik, bikoizketaren aginte-koadroa osatzea erabaki zen. Koadroa bikoizketen kalitatearen jarraipena egiteko modu bat da, adostua, elkarlanean oinarritua, kontrolaren eredu zaharra ordezkatu duena. *Bikoizketan elkarlanean* orriak, esaterako, aginte-koadroan jaso dira, urteroko zeregin gisa. Kalitate-irizpideak ere definitu dira, eta orain tresna ahaltsu bat dago lan bakoitza objektiboki balioesteko.

Euskara Zerbitzuaren hurrengo PDCA batzarra, 2005ekoa, zatibitu egin zen, eta Bikoizketaren PDCA gainerako arloetatik askatu zen. Urte hartako erabakietatik, bi nabarmendu behar dira. Lehena, publikitateko hizkera lantzeko betekizuna jaso zela aginte-koadroan. Bigarrena, bikoizketako ahots-sorta berri eta zabaldu beharra zegoela.

Bide berriak

Ikus-entzunezkoak hizkuntzaz aldatzeko, lehen eta orain teknika berak erabiltzen dira. Teknikak aldatu ez badira ere, aplikatzeko moduak, ordea, bai.

Aupa, Etxebeste! (2005), Telmo Esnal eta Asier Altunarena, aspaldiko urteetan euskaraz egindako lehen film luzea izateaz gain, audiodeskribapena eskaintzen lehena ere izan da gure inguruan. Audiodeskribapena itsuentzako aukera bat da, deskribatzaile baten ahotsa eranstea datzana. Deskribatzaile horrek, pertsonaiek hitzik egiten ez dutenean, tokiak, mugimenduak, keinuak eta abar azaltzen ditu, erabiltzaileak ez dezan xehetasunik gal.

Supernanny ingelesa 2006ko udan hasi zen azaltzen Euskal Telebistan. Telerrealitatean, dokumentaletan bezala, ahots gainjarriak erabiltzen dira –narratzailearen partearako izan ezik–, baina horrek euskal ikusleei benetako emozio eta sentimenduez gozatzeko eragotziko zien. Hartara, azpidazketa eta ahots gainjarriak konbinatzea erabaki zen. Ahots gainjarriak protagonisten kontakizun eta azalpenetan erabili ziren. Azpidatziak, protagonistak haserre, zarataka, negarrez, barrez..., alegia, egoera emozionalan agertzen zirenean. Horrez gain, egoeragatik berez ulertzen ziren hitzak, jatorrizkoan eta azpidatzi barik utzi zire. Ikusleen aldetik arrakasta izan zuen, eta atal gehiago programatu ziren uda osteko denboraldian.

Beste bide batzuk euskaraz urratu barik daude oraindino. Aipagarrienak: azpidazketa automatikoa, azpidazketa itxia –teletestuetaren bidez edo beste sistemaren baten bidez eskainia, nahi duen erabiltzaileak hauta dezan, eta nahi ez duenak pantaila garbi ikus dezan–, eta pantailan zeinu-mintzairaren interpretea txertatzea.

BIBLIOGRAFIA

- BARAMBONES, Josu; ZABALONDO, Beatriz (2006): *Ikus-entzunezko itzulpena*. Udako Euskal Unibertsitatea, Bilbo.
- DIEZ URRESTARAZU, Rosa (2003): *ETB. El inicio de una nueva era*. Euskal Irrati Telebista, Iurreta.
- EUSKAL IRRATI TELEBISTA (1989): *Euskara (erabileraz) 1*. Barne-txostena.
- EUSKAL IRRATI TELEBISTA (1989): *Euskara (erabileraz) 2*. Barne-txostena.
- EUSKAL IRRATI TELEBISTA (1997): *1982 1997*. Euskal Irrati Telebista, Iurreta.
- LARRINAGA, Asier (2000a): “La subtitulación en ETB-1” *Proceedings of Mercator Conference on Audiovisual Translation and Minority Languages*. Mercator: 27-33.
- LARRINAGA, Asier (2000b): “La traducción en ETB-1” *Proceedings of Mercator Conference on Audiovisual Translation and Minority Languages*. Mercator: 139-147.
- TORREALDAI, Joan Mari (1985): *Euskal Telebista (eta) euskara(z)*. Elkar, Donostia.
- ZUBIZARRETA, Iñaki (1992): “Euskara ikasten” *Senez itzulpen-aldizkaria*, 13: 161-164.